

közhely. Akármi szóval,
akármely pillanat,
se üvöltés, se sóhaj;
járt itt ez az alak?

Egy más világ fölött.
A másvilág alatt.

Kornis Mihály

TÖREDÉKEK M. I.-RŐL, AVAGY CSUTAK ÉS A SZÜRKE LÓ

Amikor először beszélgettem vele, újra fellángolt bennem amaz áhítatos szeretet, amit kisfiú koromban éreztem iránta, amikor megértettem a humorát, és általa megkaptam a hírt, eredendő tudásom helyénvaló, nyugalom, ne változtassak. A ló nem hagyható az utcán.

Húsz éve nem tudom végigolvasni a könyveit.

Kiskorom kedvenc olvasmánya volt a CSUTAK, felnőtteknek szóló írásait azonban – az ELŐADÓK ÉS TÁRSSZERZŐK-től meg a fiatalkori novelláktól eltekintve – kerestnek és önismétlőnek érzem. Nincs örömöm az előző mondatban. Szerencsére nincs is különösebb jelentősége az én véleményemnek; tudom, van egy olvasói réteg, amelyik szívből szereti a munkáit, Ottlik is rajongott érte állítólag, Esterházy a mesterének mondja, Réz és Balassa szerint is a legjobb. Őszintén szólva még soha senkitől nem hallottam, hogy Mándy rossz író volna.

Akkor se tudom olvasni.

– – Velem is így lehetnek egyes olvasók: nem lehet olvasni ezt a Kornist, de viszont szeretünk találkozni vele, szeretjük, ha magáról beszél, ha felolvassa a zsidó egyformáit, szeretjük, ahogy van. Bennünk ő akkor is lesz, ha nem lesz, bár ez nem biztos. Mindenesetre, ha tudni akarjuk, hogy milyen *izének* lenni, őt olvassuk. De ha prózát akarunk olvasni, akkor Chandlert, Dickenst vagy Stendhalt. – –

Végül is megújra magamban csalódom, amikor Mándy szövegeinek túlnyomó részét bosszantóan egyformának élem meg. Kamaszíróként tőle tanultam, hogy kurta bevezető mondatokkal erős atmoszférát lehet teremteni, hogy novellában a dialógus időmúlást is kifejezhet, a szereplők beszédmódjának lekottázásával megtakaríthatom magamnak a leíró jellegű értekezéseket, ráadásul így mindvégig szituációban maradhatok, és a szóismétlés is mekkora fegyver, továbbá hogy in medias res kell írni, mintha álmodnék...

Kiskamasz koromban Ő volt számomra a mai magyar író képe. Hogy lehet itt írónak lenni, de szépen, nem züllötten, kicsit se hűtlenül! Áhítatot ébresztett bennem görcsös araszolása egyik bekezdéstől a másikig, agyonírt mondatainak egymásutánja, ahogy annyira szeretné, ha tudna írni – és nem tud. Mindent elkövet, hogy megbocsássak érte: csak igazat ír, szívbélit, pazar a humora, élesen lát, de mégse durva, és nagyon jól beszéltet, bár kissé egyhangú, ismételtető modorban, de hát így szoktak „az életbe” is pont, ezt halljuk, ha behallik a szép emberi lárma a gangról... Csak mint történetet, lehetetlen követni! – jöttem rá nagyon hamar. Itt igazság van történet helyett. Minden mondatot külön megformál, és még jó, ha csupán egyoldalas a mű, hiszen akkor az, mondjuk így, prózakötemény, de mikor filmforgatókönyv-szerűen ír, mint a hatvanas évek végétől állandóan, azokat az egyforma feszültségű képeket egymás alá, elfogadom ugyan a montázst, mint a történet helyettesítőjét, ám azért ez mint olvasnivaló elég idegesítő. Valójában nincs történet. Nevekkél operál, szücsörít, visszhangzik. Depresszív echo. Mándy nem elbeszélő – sokkal inkább elhallgató. Ebben varázslatos, mégis, ami így létrejön, ez az örökké balladás, monoton prózaimitáció szerintem folyamatos olvasásra alkalmatlan, epikailag dekadens poézis. Az elbeszélés spontán előadása helyett megújra bánatosan összenéz velem, rögvest a harmadik mellékgondolatomra apellál, éteri összefüggések megcsillantásával bókol. Úgy ír, mintha sakkozna: minden lépésben mond egy igazat, ahelyett hogy a történetével a magáévá tenne – ahogy azt egy írótól különben el is várjuk. A próza érzéki világmagyarázat, egy létező összefüggés nyilvánvalóvá tétele a képzeletben – szóval nem tudomány, de nem is verbaliter vizuális csendélet. (Vagy felejtjük el a terminusokat? – Bocsáss meg, kérlek, ezt végig kell mondanom.)

Mándy az első posztmodern írónk.

Nála van először, hogy művészetet kapok szerelem helyett, mint Fernando Pessoa mondaná, szóval hangsúlyosan megformált szépet észrevétlenül eleven helyett, olykor már veszélyesen közel a giccshez. A történelem sújtotta kisember, a mozielőtér-akvárium... Hősei köd ulti lapályon rezignáltan jópofáskodva lamentálnak; átérzik önnön banalitásuk mélyét. Ez a sok Dömöském és Cívarek-szerű alak, megindító balek, sorsüldözött senki, méltánylandó pózban! Az egzisztencia tanácstalansága, gonddal beállított, műtermi gégenfényben. (Ilyen volt számomra a RÉGI IDŐK MOZIJA és általában mindaz, amit már előző, félreolvasott munkái alapján rendeltek meg tőle.)

A stílus alapja a kamaszirói amatőrizmus bája.

A füzetfogalmazás, amit éretlenül, a mű akarásának merevgörcsében, önnön vállalkozása merészségétől félájultan kapingál az ember. És ha nem jut eszébe semmi, még egyszer leírja az előző szót vagy nevet, sok a bekezdés, hogy hamarabb beteljen a lap, és aztán sok a megható, intim kunszt is, mint mikor valaki nagyon jó barátok közt produkálja magát. Úgy csinál, mint aki jól tudja, hogy például az átkötő mondatai kopott panelek – „*Elgondolkodva bámult a pultra*”, „*makogta János*”, „*Streig Gyuri közelebb hajolt*” satöbbi –, de hát ő csak így tud. Az igazat mondja: amit lát. Valaki itt koldusbotra jutva a valóságot kapargálja a falra, hozott anyagból, alázatosan. A Beckettéhez hasonlítható tisztánlátás, de a pesti smoncába oltva, avagy az anyag megszentelése. Az együgyűség charisa, ám idővel lehetetnyit forszírozva... Úgy képzelem, a kezdetén eldöntötte, hogy író lesz, de érezte, hogy amit ír, az sokféleképpen fogyatékos,

nem stimmel; mint mikor egy gimnazistakorú fogalmazásbajnok polgári limonádét író bácsikat utánoz, mivel még mindig nem képes a maga stílusában megszólalni – és aztán már nem is akar.

Az ifjúkori novellák attól jók, hogy bennük az ihlet jelen van, még van mondanivaló, és a hang is valóban új. Eszébe se jut utánozni magát. Nem tudja, mit csinál egész pontosan. Úgy ír, mint aki még csak készülődik, skicceket készít, írni tanul. Mondatai azért rövidek, mivel nem akar hazudni. Érzik, hisz benne, hogy végül az egyedül igaznak ítélt szó marad meg a papíron, legyen az bármilyen ügyetlen. Nem gondolta, hogy ezek „korai Mándy-gyöngyszemek” volnának, sokkal valószínűbb, hogy szégyellte magát, amiért csak ilyen kakukkfőkahangon tud írni, ennyire *ízésen* – ám makulátlan mentségül szolgálhatott számára a tény, hogy morzsányit se hazudik. Aztán tehetségébe vetett reményeiben való csalódása szakadéknak mélyén, így képezem, felrémlett előtte heroikusan hiábavaló akarásának, amatőrizmusának tragikomikuma. És a mély szenvedésben ráébred: ha nincs a kezemben szerszám, akkor ez a nincstelenség a szerszámom! A világban rend van: azom van, amim van. Még ha netán nevetségessé válok is a suta kezem, csapnivaló technikai készségem miatt... Viszont érezte, a szeme sose csapja be! Amit lát, az igaz, és a füle még jobb, annyira jó, hogy arról már szinte nem is tehet, akárha egy tündér hallgatódzna benne, de sajnos tájszólással, hát igen. Rokkant világban rokkantnak születünk.

Olyan korban, oly helyen adta írásra a fejét, akkora káoszban, hogy egy voltaképpen szent mozdulat a prózaművészet terében foglalt helyet, és joggal.

Biztos ez?

Az *Újhold*-szellemiségben számomra mindig volt valami csontkonzervatív – de rosszul. Nem elfogulatlan magabiztossággal, hanem hisztérikusan és megverten. Egyedül Pilinszky tudta közülnök megoldani ezt, avval, hogy egy emelettel feljebb tornáztta magát, a nem e világi sikba, hol már értelmét veszti a kultúrával járó dühösködés, minden görcsösen titkolt ressentiment. M. I. szövegeiben pusztán már a kedélyállapot szintjén van valami reménytelenül reakció: öreges. Megsértett méltóság az átokföldjén. Nem helyénvaló. A szerénység gőgje, gyávaságig menő rezerváció, mely rossz pillanataiban megvilágosult nonszalanszként tetszeleg maga előtt.

Valaki, aki mindent tud – éreztetni...

Mindig ugyanaz a kamaszlányos ábránd; becsületes affektáció...

Gyönyörű gesztusokkal takargatott terméketlenség...

Az ELŐADÓK ÉS TÁRSSZERZŐK és minden FABULYA azért lett remekmű, mert ott a dolgok végre a helyükre kerültek. Kor és figura egymást magyarázta. --- Nem szeretett írni. Normális időben nem is lett volna szüksége rá. Úrfi volt. Szent volt, igaz volt a szíve. De itt aztán triumfált! Végre kikérhette magának, hogy ez az élete, mintha ő is csak egy svihák lenne, örökre befulladt sors...

Írói fejlődésének bizonyára ártott a milió, amibe belecsöppent a háború után, Nemes Nagy Ágnes és a többiek. „Hogy ez az Iván milyen tehetséges. Hogy ez milyen egy kristálytisza, becsületes gyerek. Ír, ahogy az angyal diktálja neki, nem tud hazudni. Naiv művészet.” Másfelől a totalitarizmus. A törvénytelenység kulisszái között persze hogy minden mindegy – aki képes megőrizni integritását, toronymagasan átrepülte a lécet. Mándynak Osvát kellett volna szerkesztőnek, illetve első közönségnek, nem Ottlik Géza, a zseniális dandy – maga is nagy bajban –, vagy Lengyel Balázs, a sorsverte tehetség, elpincézve befülledt primőr. E borzalmas kor javára vált amúgy is nagyon jó jellemüknek, de rosszat tett művészi énjüknek. Mándyban valamikor az ötvenes évek közepétájt szörnyethalt az eredeti géniusz, a magához kőkemény, magával örök-ké elégedetlen, mert „Mindennek jött” ifjú pancser; úgy tűnik, halálra vált a balsejtelemtől, hogy emberi-írói reményeit könyörtelenül eltaposta a történelem. Azután az ELŐADÓK ÉS TÁRSSZERZŐK gyűjtőcímmel jellemezhető sorozatban kisült a másfél évtizede benne akkumulálódó feszültség, elégtételre lelt a megbántott tehetség, de máris jött az enyhülés kora, jöttek a rendelések, a hír és a dicsőség, a riporternők, meg a Kardos elvtárs. „Mándy unikum, Mándy úgy jó, ahogy van, ha zárójelbe tett alcímekkel összeragasztod a töredékeidet, megvan az új kisregényed, öreg, és minden évben lehet új köteted, eleget vártál, írd nekünk egy filmet a magányról, az elfelejtettségéről, Pestről, a fociról, a filmről, bármiről, elég, ha írsz egy oldalt.”

A RÉGI IDŐK MOZIJA az irodalmi közvélemény ítélete szerint egyike a remekléseknek. Isten adja, hogy ez igaz legyen. Szerintem lépten-nyomon mondatokra hull szét, még csak nem is bekezdésekre: csillogóan szép, mondhatni flitteres mondatokra! Mind-egyiket megszemlélheted, külön-külön kézbe veheted, olvastam róla valahol, mint egy vég szövevből lenyesett mintát, és hibátlan, morgod magadban, originális, tiszta, vonzó. Minden mondat egymás mellé van rendelve, úgy vibrál, magában, kikezdehetetlenül, jobbnál jobb képekkel – de a mondatoknak nincs közük egymáshoz! Nézegetem őket, akárha szép érméket, ám tiz-húsz oldal után elunom a megoldásukat... Meglehet, külön zavar a vízió „preposztmodern” fragmentalitása, az utalásos szövevminta. Szerintem aki nem ismeri e régi filmeket, annak fele élvezet se jut ahhoz képest, mint aki tájékozott e témakörben. Történetesen én majdnem az vagyok, lévén egykor moziőrült színművészeti főiskolás, és huszonöt éve nem tudok szabadulni a gyanútól, hogy e könyv csak másodlagos élményekkel szolgál. Régi *Színházi Élet*-példányok lapozgatása többet mond ugyanerről a világról, legalább nekem. Legjobbák még a könyvben a halványzöld papírra nyomott fiktív dokumentumoldalak, kvázi a korabeli moziújságból kifotózva; itt nem a saját stílusát dédelgeti, hanem egy kedves pesti zsurnalisztamodort alkot újjá, a legmélyebb anonimitásban. Érdemes megnézni: egészen szokatlan tőle.

Nádas vagy Esterházy írásainak metagrammatikája talán nem idegesít? Hát a sajátomé? – Itt van a bibi. Ez a mesélni képtelen próza, a díszített, ez a mondataira külön ügyelő, és szerkezetileg is filozofáló, szüntelen önmagára mutató! Nagyon gyanús. Pílinzkynek tökéletesen igaza van a Dosztojevskij-példával. Mihail Fjodorovics a mondatait nem válogatta meg: ahogy esett, úgy puffant. Mert akinek van mondandója, az el is akarja mondani, a dolog természete szerint. Az utolsó elbeszélő alighanem Singer volt, Borges már teoretizál, García Márquez pedig csodálatos szépségű lektűr. De

viszsafele építkezve ihlik ő is: érzi, mesélni kéne valamit, mint a Homérosznak, na erre föllapozgatja fantasztikus virtuális enciklopédiáit.

Nem a valóság, annak égi mása az ihlető. (Hm.)

Ez a modortalan mementó valójában persze rólam szól, nem Mándy Ivánról. Az én félelmeim, az én írói bűneim sorról sorra, életfordulatról életfordulatra. Ezt a tényt, akármilyen hülyén néz ki – ettől is – ez az egész, most már kénytelen vagyok világosan leszögezni.

Úgy történt, hogy vén fejjel, már őszén és ziláltan mutattak be neki, nagy forgalomban, az Írók Boltja központi pultja előtt. Talán látta rajtam, hogy mennyire meg vagyok illetődve, mert azonnal mondott valami hallatlanul megtisztelőt, pontosan már nem is tudom, mit, tényleg úgy izgultam, hogy azonnal elfelejtettem, de valami olyasmit, amiből kiderült, hogy ő cím szerint is megjegyezte egyik-másik írásomat, még szavakat is tud idézni belőlük. Igen, szeretem, ahogy írsz, mondta végül, csodálatos eleganciával, nevetve, miért csodálkozol ezen, hát persze. S mint kisfiúk, mikor először találkoznak, de érzik, hogy eztán ők barátok lesznek, azonnal izgatott-heves társalgásba bonyolódunk mindenféléről, pirosan, egymáshoz közel hajolva és sokat nevetve. Soha még senkivel nem éreztem azt, amit ővele akkor, amit talán csak Péter meg János a Hóreb hegyén, hogy nekem itt kapásból le kéne telepedni örökre. „Itt áll előttem egy ember, aki merő ragyogás, a tekintete simogató láng, momentán attól élek, hogy rám figyel, ezt mindenki így érezheti, akire odanéz...” Annyira, hogy szinte már védekezni kellett ekkora nagyság ellen – udvarias, anélkül hogy unalmas lenne, és boldog, habár kétségbeesett a fehér izzásig; egy finom, öreg nő, mégis az egyetlen igazi fiú, akit életemben láttam! –, és szürkés-kék szeme ráncos környékét vadászva mellesleg a kapcsolatunkon tűnődtem megátalkodottan mindegyre, miért nem tudom olvasni, vajon igazam van-e. „Ha tévednék, ő is tévedett a *Csutakkal*, meg ami amögött volt, és az egyet-tudás kegyelemteli kötelme nem örök.” Fél évvel később gondoltam egyet, és elküldtem címére új könyvem. Ezt irtam bele:

*Gyerekkorom legkedvesebb írójának,
Mándy Ivánnak*

Igyekeztem úgy formálni e szavakat, hogy kiérezze belőlük, komolyan gondolom, ezt vállalni tudom, ezt – és pontosan így – tudnia kell rólam, addig nem barátkozhatunk össze szívből.

S terveztem, majd egy idő után felhívom telefonon.

De nem tettem. Nem tudom, miért. Hanem egy év múlva véletlen egymás mellett ülve utaztunk Székesfehérvár felé egy irodalmi estre, melyen mindketten fel is olvastunk később, ő a balatoni kabinszúnyogokról, én meg a hajnali lakáshidegekről, és váratlan ott folytattuk, ahol legutóbb abbahagytuk: összébújva sutyorogtunk egész úton, izgatott-mohón, mint akik sok hányattatás után végre egymásra leltek, és most gyorsan meg kell beszélniük mindent. Mándy tündökölt! Sok egyéb közt azt játszottuk, hogy itt most két életkor beszélget, két idősíkből két tapasztalat, ő volt a hazatérő. Akit úgy kérdezget a másik. Én, de az bárki lehet. Ne határozzuk meg, hogy kik vagyunk. Meg hogy most vagyunk a Mennyszámban, tehát utána, ha van Isten, nem lesz semmi. – Ügy éreztem magam, mint amikor, nagyon ritkán, olyasvalakivel táncolok, aki

ugyanúgy tud, mint én: nem rángat, nem izzad, nem nézi a lábát, továbbá viszonozza az ötleteimet, és rám néz. Minden mondatát a szemem előtt találta fel Mándy, megnevelte még a gondolatai feltűnési módját is! Aztán egyszer csak így szólt, de még fel se ocsúdtam előző gondolatmenetének ihlettől csillogó harmatködéből:

– Sose vágytam többre.

Nem értettem. Pillanatra ideges szomorúság futott át az arcán, amit olyan villámgyorsan küzdött le, mint profi színészek a dadogásukat. A szemembe nézve megisméltelte:

– Sose vágytam többre. „Gyerekkorom legkedvesebb írója.” Ez nekem elég...

Rosszul lettem, közbevágtam, lengettem a tenyeremet, valamit mondtam is, de nem volt érdekes. Ott nézett rám a szürke ló, oldalról, kicsit se szemrehányón, végtelen komolyan:

– Maradjunk meg ennél. Szeretném tartani ezt nálad.

Akkor eszméltem rá, hogy még csak fel se hívtam.

Egy hang, mely egyszerre csak átszól a történeten, vagy inkább áthallgat. Meghallgatja búskomor gyermekszívemet, maradéktalan vigaszt nyújt. Ő is, ő is ugyanúgy, és ne-hogy feladd, én se adom fel, csak egy sálat köríték a nyakam köré ebben a nagy szélben.

TADEUSZ BOROWSKIRÓL

Tadeusz Borowski 1922-ben született az ekkor már Szovjet-Ukrajnához tartozó Zsitomirban. Apját 1926-ban koholt vádak alapján letartóztatták, és évekig a fehér-tengeri csatornaépítkezésen dolgozott, anyját négy évvel később Szibériába küldték kényszermunkára. A gyermek Borowski rokonok támogatására szorult, ráadásul épp a kollektivizálás nélkülözésekkel teli időszakában. 1932-ben apját Lengyelországban elfogott kommunistákra cserélték ki, majd – a Vörös kereszt segítségével – sikerült egyesíteni a családot. Varsóban telepedtek le. Néhány nyugodt, bár nyomorúságos év után kitört a háború; Borowski az érettségi vizsgát már illegális körülmények között tette le,

később földalatti egyetemre járt. 1943 februárjában a németek letartóztatták, majd Auschwitzba vitték. Néhány hónap múlva kórházba került, felépülése után ott maradt felcsernek – ez a viszonylag könnyű munka mentette meg a pusztulástól. 1945-ben Dachaubá szállították, itt érte a felszabadulás, amiről később meg lehetős szkepszissel írt: az amerikaiak egy ideig megint táborban őrizték a foglyokat. Két kitűnő, bár visszhangtalanul maradt verseskötet után (GDZIEKOLWIEK ZIEMIA – BÁRHOL A FÖLD, 1942; IMIONA NURTU – AZ ÁRAM NEVEI, 1945) két társával együtt jelentette meg tábori „visszaemlékezéseit” BYLIŚMY W OŚWIĘCIMIU (AUSCHWITZBAN VOLTUNK, 1946) cím-